

תגובה למגיבים

יואב שורק

א

אני מוצא לנכון לפתוח בתגובה על דבריו המעניינים של חיים נבון, הן באופן של התמודדות עם טענותיו והן באופן של העמדת דברי שלי על דיוקם.

נבון מציג את התפיסה הליבוויצי'אנית, העושה אידיאליזציה של סתימות החוק התורתי, והקורא בדבריו יכול לחשוב שזוהי דרך המלך, לפחות של היהדות הליטאית - כפי שמודגם בציטוטים של החת"ם סופר ושל הרב עמיאל (שאגב, דמגוגי למדי להציבם כ"שני קצות הקשת", שהרי שניהם למדנים אשכנזים מתנגדים. הרב עמיאל היה ב"מזרחי" והחתם סופר לא, אבל כידוע קשה מאד להיות במזרחי לפני שזה הוקם. תיוגו של החתם סופר כחרדי במובן המודרני בעייתי מאד). ובודאי שלא היא. ליבוויץ' מעולם לא ביטא את הזרם המרכזי של היהדות הליטאית.

גם נבון מודה שאברהם אחרי הכל לא עקד את בנו, ובהחלט היתה זיקה - ולא סתירה, חלילה - בין ערכי החסד האנושיים של אברהם ובין דבר ה' אליו. אין כל אפשרות להבין את טענות אברהם להגנת אנשי סדום אילולא נותנים למוסר הטבעי מעמד תורני חשוב. מעבר לכך: אם אכן מי שקושר ערכים אנושיים בתורה הוא "עובד את עצמו" ולא את הקב"ה, מה יאמר נבון וכמובן רבו ליבוויץ' כלפי הפסוק "ואמר רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים וכו'". מה ראתה התורה להרבות במתן נימוקים למצוותיה?

ניכר מדברי נבון שהוא רואה ביהדות הליטאית, ובבית מדרשו של הרב סולובייצ'יק, מקור מכובד במיוחד להסתמך עליו; אני מניח שברור לו כמו כן, שאם בבית מדרשו

הקבלי של הרב עסקינן, כל טענותיו בנוגע לטעמי מצוות היו מתמוססות, שהרי בית מדרש זה מאמין ללא סייג בקיומם של טעמי מצוות ובחשיבותם. אך, כאמור, אני סבור שהוא טועה גם ביחס לבית המדרש עליו הוא מסתמך. קריאה בכתבי הרב סולובייצ'יק מלמדת על יחסו העמוק למחויבות המוסרית הנובעת מהתורה. כשהוא מתאר את רבותיו ובני משפחתו, מעלה הוא על נס את רגישותם לבריות. אין הוא עושה זאת כציון תכונה או מעלה המנותקת מגדלותם התורנית, אלא כדבר האחוז ומחובר בכך. אם ציות עיוור הוא האידיאל, הרי ש"איש ההלכה" אינו אמור להתפאר בסגולות מיוחדות באותו תחום "חולי" של ערכים אנושיים, המהווים "עבודת עצמו".

אחרי שהסברנו מה לא, יש להסביר מה כן. מהו המימד הקובע, החוקי, הקיים במצוות. בודאי שכניעה לאופנות חולפות ונסיון להתאים את התורה לדעת הבריות הם שטות, ואין במאמר שלי כל נגיעה ביומרה שכזו. הציות לדבר ה' הוא ערך עליון, אפילו עד כדי עקידת הבן; ובודאי שלא יבוא כל דור ויבדה לו דת, וחלילה לי מלומר משהו הקרוב לרדוקציה עצומה זו, של מחשבות אלוה למחשבות אנוש.

התורה צועדת בדרך ביניים: דרך של היזון חוזר בין האנושי לאלוהי, דרך שבו אנו הולכים בדרכי ה', אך נשענים על כך שדרכים אלה משתקפים בתוכנו (וראה מאמרו של הראי"ה קוק, "עבודת אלוקים", עקבי הצאן). **אנו מאמנים לאור התורה את חושינו המוסריים, ומשתמשים בחושים אלה כדי להבטיח שאכן הבנו נכון את התורה.** אברהם אינו מתווכח עם גזר דינו של הבורא על סדום; הוא מנסה - בענווה גדולה - לברר איך זה מתאים למושגיו האנושיים, מושגים שהמספר המקראי אינו נרתע מלהציג אותם כאובייקטיביים וככאלה הראויים לחול על הבורא עצמו - "השופט כל הארץ לא יעשה משפט?". ברור לי לגמרי, שאם מסורת ישראל חוגגת את פורים - יום בו הרגו היהודים (טבח?) שבעים וחמשה אלף איש משונאיהם - הרי שאינני יכול לפסול את השמחה הזו על רקע מוסרי. זו תהיה עקירת הכל - רמיסה של המוסר האלהי המופיע בכנסת ישראל לטובת מושגים ששאבתי ממסורת הומניסטית העלולה להתגלות כטעות מרה וכהיפך המוסר האמיתי. אם אני חש סתירה, יש לי בעיה, ועלי לבדוק האם הבנתי את המסורת נכון והאם מושגי המוסריים נכונים. אם אינני מצליח לאתר את אי ההבנה, אני חייב לשעבד עצמי למה שבא אלי מן התורה ולעמול קשה על כך שהדבר לא יקעקע את חושי הטבעיים. זהו סוג השעבוד לתורה: התורה מלמדת אותנו ערכים, אך נאמנותינו לערכים שהיא מלמדת אותנו, מספיקה כדי שנצפה שמצוותיה יישמו את הערכים.

מכאן כמובן ביקורת דוקא על ליבוביץ', שכה נזהר מכך שאדם יעבוד את עצמו, אך האמין במקביל בכך שהמוסר הוא אנושי. הרי לך ניתוק מוחלט של שמיים וארץ,

האנושי אינו נוגע באלהי והאלהי אינו נוגע באנושי. בודאי שהציונות הדתית - בודאי ובודאי מבית מדרשו של הרב קוק - לא תצער בדרך שכזו.

אגב, גם נכון עצמו מבין שאי אפשר ללכת עם גישת ה"חוק הסתום" עד הסוף. לדידו, אסור "להגזים" - ולהגזים פירושו לקיים הלכות הסותרות את טעמי-עצמן (גילוח בחול המועד?), או להתעלם מהתמורות ההסטוריות. כאן מתבררת חוסר העקביות בטענתו של נבון: הוא עצמו טוען שאסור ללכת עם גישתו "עד הסוף". ההלכה חייבת להתבונן מדי פעם אחורנית, ולראות האם היא עולה בקנה אחד עם ערכיה שלה. לנבון ברור, משום מה, שהרצון לזכות במצוות שילוח הקן הוא מגוחך, באשר מטרת המצוה היא 'מיעוט הפגיעה במשפחה הציפורית'. ודוקא אני לא כל כך בטוח; לשיטתי, אם יש משהו צורם בקיום המלאכותי של מצווה זו, זהו בגלל עצם הרדיפה אחר מצוות אקזוטיות, כשיש כל כך הרבה מה לתקן בעולם הממשי. אבל כשכך מגיעים למימוש מצוה זו של שילוח הקן, כלל לא ברור לי שעדיף להפסיד את המצווה מאשר לפגוע במשפחת הצפורים. כי אם התורה רק היתה רוצה ללמדנו רחמים על הצפור, היתה מצווה: רחם על בעלי חיים, בצו כללי. כל מצוה בתורה יש בה, מעבר למסר המוסרי הכללי, גם סגולה מיוחדת לפעול, וגיבוש מיוחד, אלהי, של העניין המוסרי; ולעניין זה אפשר שדוקא שילוח הקן מתקן עולמות פנימיים בנפש וביקום יותר מאשר הרחמים הטבעיים, שלא נטבעו במטבע של מצוה.

ונקודה אחרונה, פולמוסית פחות וחשובה יותר: ישנו הבדל מהותי, שלא יכלתי להאריך בו במאמר, בין מערכת המצוות - מה שאנו מכנים "דאורייתא", ובכלל זה כל מה שחכמים טרחו בהגדרת וסיוג אותם עניינים שעיקרם מדאורייתא, ובין מה שאני מכנה "מערכת אורח חיים" - מכלול הדרכות חכמים שנועדו לשכלל את קומתו הרוחנית שלאדם מישראל, המהווים את רוב ההלכות היומיומיות שבטור אורח חיים. ניתן להתווכח על דרישת טעמא דקרא במצוות דאורייתא, ואני בהחלט מסכים שיסוד המחויבות שם הוא חד משמעי וכמעט בלתי תלוי בטעם. לעומת זאת, הלכות - ובכללם גם הנהגות חסידות, הדרכות מוסריות ונוסחות תפלה - שחכמים קבעו, באופן מודע ומפורש במטרה להביא ליעד חינוכי מסוים, אין כל סיבה להמנע מלהתייחס לטעמיהם בתור עיקר ולא תפל למחויבות הטכנית. שוב, אין כוונתי לשבע מצוות דרבנן - נטילת ידיים, מקרא מגילה וכו', אלא להדרכות ודינים שונים, מאותו סוג שבו נכללים נטילת ידיים של שחרית, אמירת תחנון או קדושה, מתי לברך שהחיינו, מהם סדרי הלימוד וכדומה.

הנה כי כן המחלוקת בינינו אינה דוקא בשאלת טעמי המצוות. היא ניצבת במישור אחר, והוא מה מידת הקשר בין התורה והחיים, עד כמה חשוב שהתורה תעצב את החיים. נבון מוטרד מאד מההבחנה בין קודש לחול, הבחנה שאכן אופיינית

לאורתודוקסיה המודרנית שהתפתחה בארה"ב, הבחנה שאין כוחה יפה בתורת ארץ ישראל ולכן לא הכתה שורש בציונות הדתית. אכן, כיום הציונות הדתית מצויה במשבר עמוק, הקשור ישירות בתהליך אוסלו, וקרנה של האופציה ה'מודרן'-אורתודוקסית' עולה. אך אני מרשה לעצמי להגן על הציונות הדתית הנושנה, שאכן מאמינה בקידוש החיים, ובזיקה ההדוקה שבין ערכי הדרך-ארץ ובין הערכים האלהיים. מכח הבחנתו החדה בין קודש לחול מחזק נכון את ההבחנה הקורעת את הבשר החי של עם ישראל - ההבחנה בין 'דתיים' ל'חילונים'. אינני יודע מהיכן הבין נכון שאני סבור שדתיים וחילונים מצויים בסקאלה אחת, שבה יש מקפידים יותר ומקפידים פחות. ברור שאי המחויבות המוצהרת מראש של החילוניים מציבה אותם בסקאלה שונה לחלוטין. מה שאני טוען הוא דבר אחר: שגם לנו וגם להם אין תורת חיים ארץ ישראלית, ולכן צריך לבנות אותה - ובודאי שמבחינה זו, יש "הטיה" לצד הדתי: הבנייה תיעשה רק מתוך תודעת מחויבות (לא "מקור השראה" כי אם "מקור סמכות"), אלא שמחויבות זו תבוא בד בבד עם סמכות וחירות, ואין כאן המקום להאריך. כל זה כמובן לא רלוונטי לשיטתו של נבון, לפיה התורה שבידינו היא ההופעה הקלאסית והאידיאלית של תורה, שמעולם לא התיימרה להיות מתקנת עולם, גם אם הרמב"ם עצמו קבע כך במורה הנבוכים "האנאכרוניסטי" שלו.

ב

באשר לתגובתו של הרב ישראל רוזן, אינני רוצה לחזור ולשנות את שאמרתי, ולכן אני מותיר את הפולמוס כהווייתו והקורא ישפוט. אעיר רק כמה הערות נקודתיות. הרב רוזן רואה בטענתי, לפיה הכרעותיו של המשנה ברורה אינן גולשות אוטומטיות, ואינן בהכרח רלוונטיות לתקופתנו, "כמעט כפירה בעיקרי האמונה של שלשלת תורה שבעל פה", ואינו מהסס מלראות בכך "דרך מינות". אינני מבין כיצד הטענה התמימה לחלוטין, לפיה לא ניתן להקיש ישירות מעולמו של החפץ חיים אל עולמנו, לאחר שואה ותקומה, מעבר מפולין לארץ ישראל, ומעבר מעולם חצי-מודרני לעולם פוסט מודרני - נעשתה לו לרב רוזן למינות. לא זו אף זו, שבתוך כדי דיבור הוא מוסיף "ואני האחרון שאיחשד כי דעתי שצריך לחיות כאן ועכשיו בדיוק כמו ביהופיץ". אם כן, מאי שנא דבריו מדבריו?

הרבה יותר חשוב לי להתייחס לדבריו בהמשך, לפיו אני מחפש שינויים בהתייחסות ההלכה לאורחות חיינו, ומרגיע אותי כי אמצא "הרבה רבנים 'מתחשבים' שיפסקו כפי הלך רוחי". כבוד הרב רוזן, אינני מחפש רבנים מתחשבים, לא מיניה ולא מקצתיה! אני

מחפש את ההיפך: תלמידי חכמים שיציגו תורה תובענית ומשמעותית, תורה שכדי לקיימה אדם נתבע להתמודדות ולא לתשומת לב הלכתית בלבד. אחר כך טוען הרב רוזן שהתלבטות בעניין נטילת צפרניים בשבת שלפני תשעה באב, ובכלל התרכזות בזוטות, הן נחלת הצבור החרדי בלבד. והרי אני הבאתי את הדוגמא מה- Torah Tidbits, הציוני למהדרין, המאמין בתורה עם דרך ארץ והשייך לקהילה הדתית לאומית האנגלוסקסית. בתוך עמי אנוכי יושב, ואני יודע שההבדלים בין ה"דוסיים" וה"חזקים" מבחינה דתית ובין אחיהם מתמצים לרוב בעניינים שחשיבותם זניחה למדי. יכול אתה לתלות הכל בבעיות של פרופורציות ושל בגרות; אין הכי נמי, ועל דא קא בכינן: שהחינוך הדתי שלנו, ובמיוחד הישיבתי, מרגיל לעיוות פרופורציות ומאית את תהליך ההתבגרות, ואכמ"ל.

לסיום, מעיד הרב רוזן על עצמו שהוא אינו מבין את דברי. סהדי במרומים שהוא צודק. יש כאן פער דורות מובנה, שכבר נתקלתי בו כמה פעמים. אנשים כה רבים, אדוני הרב, מעידים על עצמם שאני "מוציא להם את המלים מהפה", וכולם מבני דורי - שאינך יכול לטעון ש"שאיפותי הן יוצאות דופן" וש"לא מבינים אותי". רבים טובים וחכמים מבני הדור המכהן היום במשרות רבניות וחינוכיות אינם מבינים על מה אני שח, וזה בודאי אחד הגורמים לקושי להתמודד עם הבעיה ובעצם להכיר בקיומה. אי הבנה זו אין בכוחה לעצור את התסיסה החזקה הקיימת בנוער הדתי, תסיסה שעלבון לראות בה מה שחיים נכון רואה בה - סתם יצר הרע של משיכה לקלות החיים החילונית. בוחן כליות ולב יודע את נפשם הטהורה של צעירי עמו, האידיאליסטים והמקנאים לכבודה של תורה, וחפצים שהיא תאמר להם דבר מה, תתבע מהם דבר מה, תציב להם אתגר ותראה להם את הדרך לדבקות בנותן התורה.

תנוח דעתו של הרב רוזן: אני עתיד לעמוד בע"ה במלתי בהערה האחרונה, ואינני מתכוון לשוב ולדוש בטענות הבקורת. את כוחותי הדלים, ואת מעט הזמן שיש לי לשם כך, אני מקדיש לכתיבה הלכתית ומחשבתית שעניינה בניין. אני מקווה שכשיגיעו דברי אלה לידי הרב רוזן יבין שטעה כשחשב שאיני יודע דרכה של הלכה מהי ובודאי שיחזור בו מרמזי האשמותיו במינוח, כפירה ורפורמה, שגם קולמוס-פולמוס מושחז לא טוב שיאחוז בהם.

מגמתו של שי חולדאי, "להתאים את אורחות חייו של היהודי לחיי המודרנה", היא בעיניי עקירת היהדות ממשמעותה. אכן, גם אני דיברתי במאמרי על התאמה - אך כוונתי לא היתה להחיל ערכים מודרניים על התורה אלא להיפך: להחיל על העולם המודרני את דבר ה'. כמובן, שלשם כך חייבת התורה להתייחס אל החיים ולהיות באינטראקציה איתם; אך מקור הערכים היה ונותר התורה (ושוב, גם בעניין זה יש אינטראקציה עם העולם ועם זרמי המחשבה, ויש צורך להתייחס אליהם, ללמוד מהם ולהשתכלל מהם), שאם אינה לנו מקור ערכים - מה היא? מקור לפולקלור, כלים לאכסן בהם תכנים הומניסטיים המשתנים בהתאם לתקינות הפוליטית?

כדי שלא נבין את דבריו לא נכון, מדגים חולדאי את דבריו בדוגמא, שממנה ניכר עד כמה אכן מגמתו לשעבר את התורה לערכים לא לה ולא להפוך אותה לרלוונטית. חולדאי "המום" מכך שרב לא נחלץ להתיר באופן גורף ולכתחילאי טיפול במחבל ערבי פצוע בשבת. חולדאי זועק: "יש לזכור שמדובר בחיי אדם!".

ובכן, אין מה לעשות: התורה לא התחייבה מעולם להתאים למה שסבור דור זה או אחר. ההנחה כי חיי אדם עולים על הכל, מקורה אמנם בתורה - אבל בתורה אמירה זו מוגבלת ומאוזנת. יש גם ערכים אחרים, והרי חולדאי יסכים שיש דברים שלמענם מוסרים את הנפש. כדי להבליט עוד יותר את חוסר המוחלטות שיש למוסר האנושי בו דוגל חולדאי, אני מעז לומר שגם מצד ערך חיי אדם עצמם ובלי כל כפיפות למחויבות הלכתית כלשהי אינני בטוח שהיה על הרב לענות אחרת. ההנחה שיש לטפל טיפול רפואי במחבל פצוע אינה הנחה מובנת מאליה, והצדקתה המוסרית ראויה לעמוד בויכוח ציבורי, גם אם איננו פופולרי. טיפול במחבל פצוע - שבא להרוג - כדי להשקיע בו אחר כך ממיטב כספי אזרחי ישראל על מנת להביא לו את פירות הרפואה המודרנית הישראלית, ואחר כך לקיימו בבית כלא כדי שביום מן הימים ישוחרר עם עוד מאות חברים תמורת קומץ שבויים משלנו וישוב להרוג אזרחים אחרים - איננה נראית בעיניי פעולה מוסרית מובנת מאליה, בודאי לא כזו שראוי לה שתדחה שבת בלא היסוס, ושיש לתמוה על רבנים הפוסקים אחרת ולראות בהם מנותקים.

נזכה בע"ה שכל המחלוקות בישראל יהיו מחלוקות לשם שמיים כמו זו המתנהלת בעמודים אלה; ולכל המתייחסים והמגיבים - תודה.